

Wojciech G ó r a l s k i, *Dobro małżonków a istotne obowiązki małżeńskie*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego 2010, ss. 259.

Na rynku wydawniczym z radością należy powitać nową książkę znanego kanonisty ks. prof. Wojciecha Góralskiego, zatytułowaną: *Dobro małżonków a istotne obowiązki małżeńskie*, wydaną przez Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

Autor recenzowanej publikacji stawia sobie za przedmiot badań prześledzenie i ukazanie stanowiska orzecznictwa Roty Rzymskiej w kwestii dotyczącej istotnych obowiązków małżeńskich, wynikających ze skierowania małżeństwa ku dobru małżonków. Autor książki dokonuje tego poprzez analizę procesu ewolucji doktryny Kościoła w odniesieniu do celów małżeństwa, jak również poprzez wyjaśnienie pojęcia *bonum coniugum*. Zwraca też szczególną uwagę na *ordinatio matrimonii ad bonum coniugum* – jako źródła istotnych obowiązków małżeńskich, które stało się wyrazem – można powiedzieć – przełamania tradycyjnej doktryny o celach małżeństwa w kościelnym ustawodawstwie małżeńskim. Poza tym ks. prof. Góralski porusza kwestię ochrony prawnej *obligationes matrimonii essentielles*. Jednakże sprawą najbardziej istotną i zamierzeniem Księdza Profesora jest to, iż celem publikacji jest przedstawienie nowszego orzecznictwa Roty Rzymskiej, czyli od roku 1988. Dociekania ks. prof. Góralskiego opierają się na bazie źródłowej.

Recenzowana publikacja składa się ze wstępu (s. 9-11) oraz sześciu rozdziałów, podejmujących zagadnienia dotyczące istotnych obowiązków małżeńskich, wynikających ze skierowania małżeństwa ku dobru małżonków. Rozdział pierwszy recenzowanej publikacji został zatytułowany: „Uznanie w kan. 1055 § 1 KPK z 1983 roku skierowania małżeństwa ku dobru małżonków jako ewolucji doktryny Kościoła w przedmiocie celów małżeństwa” (s. 13-39), rozdział drugi nosi tytuł „Treść prawna pojęcia *bonum coniugum*” (s. 41-65), rozdział trzeci: „Skierowanie małżeństwa ku dobru małżonków jako źródło istotnych obowiązków małżeńskich” (s. 66-72), rozdział czwarty: „Zakres istotnych obowiązków małżeńskich wynikających ze skierowania małżeństwa ku dobru małżonków i ich systematyka” (s. 73-81), rozdział piąty: „Istotne obowiązki małżeńskie in concreto wynikające ze skierowania małżeństwa ku dobru małżonków” (s. 83-116), zaś szósty – ostatni rozdział: „Ochrona prawna istotnych obowiązków małżeńskich wynikających ze skierowania małżeństwa ku dobru

małżonków” (s. 117-136). Rozdziały recenzowanej książki podzielone są na punkty i obejmują od kilku do kilkunastu stron. Wszystkie rozdziały kończą się podsumowaniem, wyjątek natomiast stanowi rozdział trzeci, w którym brak podsumowania.

Recenzowana publikacja zawiera także zakończenie (s. 137-140) oraz siedem aneksów, obejmujących siedem orzeczeń Roty Rzymskiej, które dotyczą ochrony praw – obowiązków związanych z *ordinatio matrimonii ad bonum coniugum*. Zostały tu przedstawione następujące orzeczenia rotalne: dwa wyroki c. Burke, jeden z dnia 26 listopada 1992 r., drugi zaś z 18 lipca 1997 r., oraz wyrok c. Huber z dnia 3 lipca 1996 r., wyrok c. Monier z dnia 16 marca 2001 r., wyrok c. Pinto z dnia 9 czerwca 2000 r., wyrok c. Civili z dnia 8 listopada 2000 r. oraz wyrok c. Turnaturi z dnia 13 maja 2004 r. Na końcu publikacji natomiast znajduje się obszerna i uporządkowana bibliografia – z podziałem na źródła: prawne (zbiory systematyczne, dokumenty papieskie, wyroki Roty Rzymskiej i inne źródła) i teologiczne (zbiory systematyczne, źródła patrystyczne) oraz literaturę (sprzed KPK z 1917 r. i po wydaniu KPK z 1917 r.), jak również *indice* w języku włoskim.

Jak we wstępie zaznacza ks. prof. Góralski, publikacja ma na celu „zaprezentowanie stanowiska nowszego (w zasadzie od 1988 r.) orzecznictwa Roty Rzymskiej w przedmiocie istotnych obowiązków małżeńskich, które wynikają ze skierowania małżeństwa ku dobru małżonków” (s. 11). Zatem można powiedzieć, iż wydana pozycja może pełnić rolę podręcznika. W takim przekonaniu umacnia spis treści, z którego jasno wynika wyznaczony i osiągnięty cel książki. Z uwagi na to recenzowana publikacja z pewnością zainteresuje studentów prawa kanonicznego oraz będzie przydatna dla pracowników sądów kościelnych. Należy podkreślić, iż struktura poszczególnych rozdziałów jest przejrzysta i zapoznawanie się z ich treścią nie stanowi żadnych trudności, przez co publikacja wydaje się przystępna.

W ramach niniejszej recenzji trudno dokładnie opisać treść wszystkich sześciu rozdziałów książki, dlatego też uwaga zostanie tu zwrócona tylko na niektóre zagadnienia.

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym: „Uznanie w kan. 1055 § 1 KPK z 1983 r. skierowania małżeństwa ku dobru małżonków jako rezultat ewolucji doktryny Kościoła w przedmiocie celów małżeństwa”, Autor nakreślił proces ewolucji historycznej doktryny Kościoła w przedmiocie celów małżeństwa, bowiem: „Śledząc jego przebieg należy mieć na względzie dwa złożone i wzajemne przeplatające się wątki doktrynalne: dotyczące zarówno miłości małżeńskiej wraz z jej wpływem na pojęcie aktu małżeńskiego i na ewolucję nauki o celach małżeństwa, jak i samych celów małżeństwa” (s. 13). W punkcie pierwszym („Okres starożytności chrześcijańskiej”) przypomniał, iż: „Podwaliny pod późniejszą doktrynę dotyczącą celów małżeństwa położyli Ojcowie Kościoła pierwszych stuleci chrześcijaństwa, akcentując prokreację oraz uśmierzenie pożądliwości” (s. 13). Jak słusznie podkreślił, na szczególną uwagę zasługuje doktryna św. Augustyna, jednakże z uwzględnieniem nieco późniejszej jego myśli, gdzie narzędziem „takiego połączenia okazało się małżeństwo ustanowione przez Boga, pierwiej niż miał miejsce grzech pierworodny, będący modelem jakiegokolwiek małżeństwa” (s. 15). Jak pisze ks. prof. Góralski, faktycznie poglądy przedstawione przez św. Augustyna okazały się jak najbardziej trafne z uwagi na to, iż poza tym, że zwrócił uwagę na trzy dobra małżeńskie, to

również dostrzegł możliwość łączenia koncepcji małżeństwa (naturalnej i historycznej), która prowadzi do uznania integralności osoby ludzkiej. W punkcie drugim (noszącym tytuł: „Średniowiecze”) Autor zwrócił uwagę przede wszystkim na to, że w tym okresie powstał impuls teorii prokreacionistycznej, która dominowała dość długo. Zaznaczył ponadto, iż w literaturze kanonistycznej brak jest odniesień do *mutuum adiutorum*, natomiast tam, gdzie to ma miejsce, „cel ten zostaje ograniczony do pomocy wyłącznie materialnej lub ujęty w celu prokreacyjnym” (s. 16). Pod wpływem różnych dysput teologicznych i prawniczych podjęto więc próbę usystematyzowania doktryny w przedmiocie celów małżeństwa, jakim jest właśnie prokreacja i jej zostały „przyporządkowane dwa cele drugorzędne, tj. *mutuum adiutorum* i *remedium concupiscentiae*” (s. 19). Zatem można powiedzieć, że przedstawiona przez św. Tomasza z Akwinu systematyzacja i hierarchizacja celów małżeństwa, która została oparta na rozróżnieniu dwóch poziomów prawa naturalnego, doprowadziła do szerszego spojrzenia na nie w przyszłości.

Punkt trzeci (pt. „Próby poszukiwania nowych rozwiązań w XVIII i XIX w.”) przedstawia poglądy dotyczące kształtowania się kierunku doktrynalnego, w którym „obok prokreacji, a nawet ponad nią – akcentuje się wymiar personalistyczny małżeństwa, odrzuca się tomistyczną hierarchię celów oraz przypisuje się priorytetową rolę wspólnocie życia małżonków i ich wzajemnemu dopełnianiu się” (s. 23-24). Wypracowane kwestie można znaleźć w pracach nad kodyfikacją prawa kanonicznego w latach 1904-1917. Autor publikacji zaznacza, że ogromne znaczenie dla postrzegania małżeństwa ma teza kanonisty niemieckiego S. J. Stryka, że małżeństwo ma: „dwa równorzędne cele pierwszorzędne: wzajemną pomoc małżonków i zrodzenie potomstwa” (s. 21). Poza tym ks. prof. Góralski wyjaśnia, że ważnym momentem było przyjęcie przez autora niemieckiego F. Probsta, iż akt małżeński jest wyrazem miłości małżonków.

Z kolei w punkcie czwartym („Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 roku”) przedstawiona została problematyka dotycząca prac kodyfikacyjnych, podczas których dochodziło do dyskusji nad celami małżeństwa. Postanowienie kan. 2 schematu *Canonnes praeliminaries de matrimonio* z 1905 r. pozostawało w sprzeczności z dyspozycjami dotyczącymi symulacji. Jednocześnie Autor publikacji podejmuje dyskusję nad nowymi koncepcjami konsultorów Papieskiej Komisji Kodyfikacyjnej przyjętymi w latach 1904-1917. Niemniej jednak wyjaśnia, iż nie powiodły się próby postawienia na jednej płaszczyźnie prokreacji i celu „personalistycznego”, czego przykładem jest postanowienie kan. 1013 KPK Pio-Benedyktyńskiego, który po raz pierwszy przyjął hierarchizację „celów małżeństwa: pierwszorzędnego i drugorzędnego” (s. 26).

W punkcie piątym (pt. „Reakcja «nowatorów» na regulację kodeksową”) Autor podkreślił ogromne znaczenie encykliki Leona XIII *Arcanum*, która była formą przygotowania pod nowe rozwiązania dotyczące zagadnienia celów małżeństwa, które wyrażały się „w akcentowaniu personalistycznego celu małżeństwa – jako jednolicie rozumianego i wykraczającego poza zwykłe *adiutorium* w życiu materialnym i *remedium concupiscentiae* w życiu duchowym” (s. 31-32).

W punkcie szóstym (noszącym tytuł: „Sobór Watykański II i posoborowa kodyfikacja prawa małżeńskiego”) Autor podkreślił, iż Sobór Watykański II przyniósł

personalistyczną wizję wspólnoty całego życia mężczyzny i kobiety, opartej na *amor coniugalis* i skierowanej ku zrodzeniu i wychowaniu potomstwa oraz ku wzajemnej służbie i pomocy. I chociaż Sobór ten nie dokonał zmiany w tradycyjnej nauce Kościoła dotyczącej celów małżeństwa, to w Konstytucji apostolskiej *Gaudium et spes* wypowiedział ją w innych sformułowaniach, dlatego też na podkreślenie zasługuje następujące zdanie: „personalistycznego wymiaru małżeństwa, wprowadzenie pojęcia *bonum coniugum*, pominięcie kwestii hierarchii celów oraz pogłębienie nauki o miłości małżeńskiej przyczyniło się [...] do dokonania generalnej rewizji kan. 1013 KPK z 1917 roku” (s. 34). Ks. prof. Góralski wyjaśnił, iż dopiero przyjęcie w postanowieniu kan. 1055 § 1 KPK z 1983 r. nowego zapisu o ukierunkowaniu małżeństwa również ku *bonum coniugum* doprowadziło do zmiany tradycyjnej doktryny o celach małżeństwa.

W rozdziale drugim, zatytułowanym: „Treść pojęcia «*bonum coniugum*»”, Autor analizuje ten termin. Punkt pierwszy (noszący tytuł „Niewłaściwe rozumienie pojęcia «*bonum coniugum*»” poświęca krytyce różnorodnych i nieuzasadnionych poglądów na temat rozumienia terminu *bonum coniugum*. Ponadto stwierdza, iż dyskusja na ten temat pozwoli w dokładny i pełny sposób „odczytać zamysł ustawodawcy, a właściwie samego Boga” (s. 42). W punkcie drugim (pt. „Czym jest «*bonum coniugum*»”) analizuje postanowienia kan. 1055 § 1, kan. 1057 § 2 oraz kan. 1101 § 2 KPK z 1983 r. Punktem wyjścia dla analizy pojęcia *bonum coniugum* było to, iż dobro to należy „zakwalifikować do kategorii celu małżeństwa” (s. 53). Z tego też względu Autor podkreśla, iż istotą *bonum coniugum* – jako instytucjonalnego celu małżeństwa – jest wzajemne obdarowanie się sobą przez małżonków, polegające na ich dopełnianiu się i prowadzące ku obopólnemu doskonaleniu się. Dobro małżonków, które konkretyzuje się we wzajemnych relacjach międzyosobowych, mieści się w strukturze osobowej i płciowości małżonków, jak również stanowi źródło określonych praw i obowiązków.

W punkcie trzecim (zatytułowanym „Dobro małżonków a istota małżeństwa”) Autor podejmuje dyskusje na temat waloru prawnego terminu *bonum coniugum* w postanowieniu kan. 1055 § 1 KPK. Na początku zostało postawione pytanie, z zaznaczeniem, iż odpowiedź na nie może być tylko „jednoznacznie negatywna” (s. 61). Jak podkreśla ks. prof. Góralski, należy zdecydowanie opowiedzieć się za opinią, zgodnie z którą dobro małżonków nie należy do istoty prawnej małżeństwa, bowiem jako instytucjonalny cel małżeństwa nie może stanowić jego istoty. Z kolei do istoty prawnej małżeństwa należy zaliczyć skierowanie wspólnoty małżeńskiej ku *bonum coniugum*. Zatem należy przyjąć, że: „wymiar prawny wszystkiego, co odnosi się do istotnych praw – obowiązków małżeńskich, trzeba usytuować jedynie w obszarze trzech tradycyjnych, augustiańskich dóbr małżeńskich” (s. 63).

Rozdział trzeci recenzowanej publikacji, zatytułowany „Skierowanie małżeństwa ku dobru małżonków jako źródło istotnych obowiązków małżeńskich”, przedstawia stanowiska judykatury Roty Rzymskiej w przedmiocie *bonum coniugum* jako źródła istotnych obowiązków małżeńskich. Z tego też względu Autor uznaje za najbardziej trafne stanowisko zawarte m.in. w wyroku c. Civili z dnia 21 lipca 1993 r., gdzie stwierdzono: „[...] jakie są istotne obowiązki małżeńskie, to jasno wynika z teorii ogólnej małżeństwa chrześcijańskiego, która została nakreślona w nowym Kodeksie

dla lepszego wyjaśnienia dawnego prawa. Tak więc istotnym obowiązkiem jest to, co syntetycznie mieści się w «dobru potomstwa», a mianowicie zrodzenie i wychowanie potomstwa; podobnie to, co dotyczy «dobra jedności», to jest obowiązek zachowania wierności wobec osoby współmałżonka; jak również to, co odnosi się do troski o «dobro małżonków», do którego przymierze małżeńskie z natury jest skierowane, podobnie jak dobro potomstwa (por. kan. 1055 § 1). Poza tym, z pojęcia istotowości nie można wykluczyć «dobra sakramentu», ponieważ, jeśli prawdą jest, że nierozzerwalność jest **istotnym przymierzem, nie obowiązkiem** [podkr. – W. G.], to niemniej prawdą jest to, że przenika ona i określa istotowo wszystkie obowiązki wyżej wymienione” (s. 71-72).

Rozdział czwarty recenzowanej publikacji, pod tytułem „Zakres istotnych obowiązków małżeńskich wynikających ze skierowania małżeństwa ku dobru małżonków i ich systematyka”, prezentuje systemy definiowania zakresu istotnych obowiązków małżeńskich wynikających z *ordinatio matrimonii ad bonum coniugum*. W punkcie pierwszym, noszącym tytuł „Określenie zakresu istotnych obowiązków małżeńskich wynikających ze skierowania małżeństwa ku dobru małżonków”, Autor wyjaśnia, że: „*bonum coniugum* konkretyzuje się w relacjach międzyosobowych małżonków” (s. 74), poza tym przedstawia nowsze orzecznictwo rotalne, gdzie zaznaczono, iż: „dobro małżonków jest bardziej darem samej osoby niż przyznaniem praw i przyjęciem obowiązków, mieszcząc się w strukturze osobowej i płciowości każdego z małżonków, ukierunkowanych w naturalny sposób ku ich wzajemnej komplementarności” (s. 75).

W punkcie drugim, pt. „Systematyka generalna istotnych obowiązków małżeńskich wynikających ze skierowania małżeństwa ku dobru małżonków”, Autor wyjaśnił, że w próbie dokonania generalnej systematyki istotnych obowiązków małżeńskich wpływających ze skierowania małżeństwa ku dobru małżonków należy uwzględnić powiązanie dwóch instytucjonalnych celów małżeństwa, które stanowią „jedność w wielości” (s. 81). Z tego też względu wydaje się, że można mówić tylko o istotnych obowiązkach małżeńskich, wynikających zwłaszcza z *ordinatio matrimonii ad bonum coniugum*. Autor podkreśla, iż w tym obszarze orzecznictwo Roty Rzymskiej dostrzega trzy istotne obowiązki małżeńskie.

W rozdziale piątym publikacji, zatytułowanym „Istotne obowiązki małżeńskie «in concreto» wynikające ze skierowania małżeństwa ku dobru małżonków”, Autor poszukuje odpowiedzi na problem dotyczący „określenia istotnych obowiązków małżeńskich” (s. 83), stanowiących konsekwencję skierowania małżeństwa ku dobru małżonków. W punkcie pierwszym (pt. „Ustanowienie wspólnoty małżeńskiej i troska o jej rozwój”) Autor powołuje się na orzeczenia Roty Rzymskiej, w których spotyka się „wymóg nawiązania relacji międzyosobowej «minimalnej», w odróżnieniu od relacji dojrzałej, całkowitej i pełnej, która nie jest wymagana do ważności małżeństwa, nie stanowi zatem istotnego obowiązku małżeńskiego” (s. 95-96). Szczegółowo rozpatrując kwestię nawiązania przez małżonków relacji międzyosobowych, Autor wiele razy odwołuje się za wyrokami rotalnymi do wypowiedzi Magisterium Kościoła. Osiągnięcie judykatury rotalnej w wypracowaniu kryterium oceny dotyczącej zdolności do ustanowienia wspólnoty i troski o jej rozwój w postaci zdolności do

nawiązania relacji międzypersonalnej doprowadziły do dalszego rozwoju myśli jurysprudencyjnej w kwestii pełniejszego rozumienia istotnego obowiązku małżeńskiego.

W punkcie drugim (noszącym tytuł „Świadczenie wzajemnej pomocy”) Autor zaznacza, iż wśród konkretnych obowiązków małżeńskich wypływających ze skierowania małżeństwa ku *bonum coniugum* orzecznictwo Roty Rzymskiej „zaledwie sporadycznie” (s. 110) uznaje obowiązek wzajemnej pomocy we wszystkich sferach życia. Punkt trzeci (zatytułowany „Spełnianie aktów małżeńskich «humano modo»”) zawiera refleksję judykatury rotalnej na temat istotnego obowiązku spełniania przez małżonków aktów małżeńskich. Kwestia ta, na co zresztą Autor wskazuje, jest przedmiotem nielicznych wyroków Roty Rzymskiej, bowiem: „w zdecydowanej większości dotyczą one innego istotnego obowiązku małżeńskiego, jakim jest spełnianie przez małżonków tychże aktów jako otwartych na prokreację. [...] obowiązek ten wynika przede wszystkim ze skierowania małżeństwa do zrodzenia i wychowania potomstwa” (s. 115).

W ostatnim, szóstym rozdziale recenzowanej publikacji, zatytułowanym „Ochrona prawna istotnych obowiązków małżeńskich wynikających ze skierowania małżeństwa ku dobru małżonków”, Autor zajmuje się zagadnieniem ochrony istotnych praw i obowiązków w relacji do *bonum coniugum*. Jak podkreśla na wstępie, dobro małżonków, a właściwie „skierowanie małżeństwa *ad bonum coniugum* – instytucjonalny cel małżeństwa – należy do istoty, a tym samym do naturalnej struktury instytucji małżeństwa” (s. 117). W punkcie pierwszym (noszącym tytuł „Uwagi ogólne”) Autor stawia pytanie o to, „czy można mówić o prawie nupturienta do *bonum coniugum*, i odpowiada na nie przecząco” (s. 118).

W punkcie drugim (pt. „Niezdolność do podjęcia istotnych obowiązków małżeńskich wynikających ze skierowania małżeństwa ku dobru małżonków”) Autor przytacza sprawy rozpatrywane w Rocie Rzymskiej „z tytułu *incapacitas assumendi* w doniesieniu do istotnych obowiązków małżeńskich wynikających ze skierowania małżeństwa ku *bonum coniugum* dobro to, ze zrozumiałych względów, jest zawsze traktowane w aspekcie negatywnym, jako wielość braków i niezdolność do ustanowienia wspólnoty całego życia” (s. 128).

W punkcie trzecim (noszącym tytuł „Wykluczenie istotnych obowiązków małżeńskich wynikających ze skierowania małżeństwa ku dobru małżonków”) Autor odnosi się do zjawiska symulacji zgody małżeńskiej w odniesieniu do dobra małżonków, przy czym wskazuje na opinie wybitnych kanonistów na ten temat. Ponadto zaznacza, że w orzecznictwie rotalnym sprawy symulacyjne w odniesieniu do *bonum coniugum* należą do rzadkości, z tego też względu dotarł do orzeczeń, które zapadły w trybunałach niższych stopni. Jednocześnie Autor próbuje wyjaśnić czytelnikowi, że w sytuacji, w której doszło do zawarcia (nieważnie) małżeństwa, „ochrona prawna istotnych praw i obowiązków małżeńskich wynikających ze skierowania małżeństwa ku dobru małżonków urzeczywistnia się w procesie kanonicznym o stwierdzenie nieważności małżeństwa” (s. 135-136).

Szczególnie cenne pod względem naukowym dla omawianej tutaj pracy są wnioski, które ks. prof. Wojciech Góralski prezentuje na końcu każdego rozdziału (oprócz trzeciego) swej pracy. Stanowią one swego rodzaju syntezę przeprowadzonych w każdym rozdziale badań historyczno-analitycznych i porównawczych, które pozwalają

na łatwiejsze przechodzenie do treści kolejnych rozdziałów książki. Zakończenie publikacji stanowi rekapitulację refleksji naukowych podjętych w ramach poszczególnych rozdziałów.

Należy zauważyć, iż książka *Dobro małżonków a istotne obowiązki małżeńskie* autorstwa ks. prof. Wojciecha Góralskiego stanowi naukowe opracowanie zagadnienia wymiaru instytucji małżeńskiej, bowiem *ordinatio matrimonii ad bonum coniugum* jest jej istotnym elementem, co stało się wyrazem przełamania w kościelnym ustawodawstwie małżeńskim tradycyjnej doktryny dotyczącej celów małżeństwa. Publikacja przedstawia zwięzły rozwój orzecznictwa rotalnego w przedmiocie dobra małżonków i istotnych obowiązków małżeńskich, kładąc nacisk przede wszystkim na kwestię analizy prawnej elementów składających się na to pojęcie zarówno w wysublimowanych refleksjach teoretycznych, jak i w konkretnych rozwiązaniach. Poza tym książka jest interesującym studium kanonistycznym, mającym walory naukowe z racji zawartych w niej treści merytorycznych i sposobu przedstawiania omawianych kwestii. Ponadto stanowi istotny wkład w rozwój polskiej kanonistyki w zakresie prawa małżeńskiego.

Anna Gołębiowska
Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa i Ochrony
im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie

Bożena Anna Czech - J e z i e r s k a, *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2011, ss. 309.

Historia prawa, ukazując poszczególne etapy rozwoju, podaje podbudowę dla lepszego zrozumienia obowiązujących obecnie poszczególnych działów systemów prawa współczesnego. Prawo rzymskie stanowi odrębną dziedzinę wiedzy jako przedmiot nauczania i prowadzenia badań naukowych w różnych ośrodkach akademickich. Był to przedmiot podstawowy, wykładany w ośrodkach akademickich. Określa się go jako prawo, które opracowano i obowiązywało w starożytnym Rzymie, aż do końca jego istnienia. Rozpowszechnienie prawa rzymskiego stanowi fenomen w historii kultury legislacyjnej, która znalazła zastosowanie w późniejszych epokach na terytorium całej Europy (por. A. Dębiński, *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, wyd. II, Warszawa 2005, s. 23-24). Jego nauczaniem w okresie międzywojennym w różnych ośrodkach uniwersyteckich w Polsce zajęła się Bożena Anna Czech-Jezierska, szczególnie na polu edukacyjnym.

Na przestrzeni dziejów historii prawa i kształtowania się instytucji prawnych w różny sposób odnoszono się do wykorzystania prawa rzymskiego w rodzimych